

بررسی کاربرست طرح‌واره‌های تصویری جانسون در قرآن کریم، با تکیه بر اشاره‌های تربیتی و آموزه‌های اخلاقی در کلام وحی

چکیده

یکی از حوزه‌های علمی جدیدی که با ذهن انسان ارتباط مستقیم دارد، حوزه‌ی شناختی است که روزه‌روز، بر تعداد پژوهش‌های میان‌رشته‌ای در این حوزه افزوده می‌شود. حوزه‌ی «اخلاق» و «تربیت»، به سبب ماهیت روان‌شناختی و ارتباط مستقیم با ذهن و پیچیدگی‌های آن، از طریق مطالعات این‌چنینی، قابل‌بررسی هستند. علوم شناختی و علوم وابسته به آن نظیر زبان‌شناسی شناختی، به سبب ماهیت ارتباطی، ابزار لازم جهت انجام پژوهشی که پرده از ارتباط علوم شناختی و علوم تربیتی بردارد، در اختیار پژوهشگران قرار داده است. نگارنده نیز درصدد آن است که با استفاده از این ابزار در رمزگشایی معنایی قرآن، گامی ناچیز بردارد. یکی از اصول معناشناسی شناختی، جسمی‌شدگی ساختار مفهومی است. به عقیده‌ی جانسون، تجربیات ما از جهان خارج، ساخت‌هایی در ذهن ما پدید می‌آورند که ما آنها را به زبان خود انتقال می‌دهیم. این ساخت‌های مفهومی، همان طرح‌واره‌های تصویری‌اند. درواقع، طرح‌تصویری، نوعی ساخت مفهومی است که انسان بر اساس تجربیات فیزیکی خود در جهان خارج، آنها را می‌سازد. این تجربیات عینی، امکان درک دیگر مفاهیم در حوزه‌های انتزاعی‌تر نظیر زبان را، به انسان می‌دهد. مارک جانسون این تجربه‌ها را، در قالب سه حوزه‌ی کلی طرح‌واره‌های حرکتی^۱، طرح‌واره‌های حجمی^۲ و طرح‌واره‌های قدرتی^۳ تقسیم‌بندی می‌کند. در پژوهش حاضر با تحلیل کلام وحی، سی مورد از طرح‌واره‌های موضوعی تکرارشونده استخراج شد که بر اساس بسامد وقوع و اهمیت موضوع در سه طبقه‌ی آموزه‌های درجه یک، آموزه‌های درجه دو و آموزه‌های درجه سه دسته‌بندی شدند. بر اساس یافته‌های این مطالعه، بیشترین فراوانی، مربوط به گروه مفاهیم درجه یک با موضوعات وحی، معاد، نبوت، بهشت، جهنم و تبعیت (پیروی) بود.

فاطمه دریس

دانشجوی دکتری زبان‌شناسی، گروه زبان‌شناسی، پردیس علوم و تحقیقات خوزستان، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران/ گروه زبان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، اهواز، ایران
fatemederiss@gmail.com

الخاص ویسی

دانشیار گروه زبان‌شناسی همگانی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، اهواز، ایران (نویسنده مسئول)
Elkhas@yahoo.com

بهمن گرجیان

دانشیار گروه زبان انگلیسی، واحد آبادان، دانشگاه آزاد اسلامی، آبادان، آبادان، ایران
bahgorji@yahoo.com

ساسان شرفی

استادیارگروه زبان‌شناسی همگانی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، اهواز، اهواز، ایران
ssnsharafi@yahoo.com

کلید واژه:

معناشناسی شناختی^۴، طرح‌واره‌های تصویری، طرح‌واره‌های حرکتی، طرح‌واره‌های حجمی، طرح‌واره‌های قدرتی، آموزه‌های تربیتی

¹ Path Schema

² Containment Schema

³ Force Schema

⁴ Cognitive Semantics

براساس تعریف لوبنز^۱ از علوم شناختی، این علوم شامل نحوه‌ی کارکرد ذهن، چگونگی دریافت اطلاعات از محیط توسط حواس و نحوه‌ی پردازش آنها، تشخیص آنچه ادراک شده و مقایسه‌ی آن با داده‌های پیشین ذهن و طبقه‌بندی و ذخیره‌ی این داده‌ها در حافظه می‌شود (لوبنز، ۲۰۰۲، ص ۱۷۱). در واقع، علوم شناختی سعی دارند تا با تبیین رابطه‌ی میان شناخت انسان و پدیده‌های پیرامونش، نحوه‌ی تعامل با این پدیده‌ها و دست‌یابی به درکی بهتر از آنها را، با استفاده از رویکردی «ذهن- تجربه‌محور» ارائه کنند. این نکته در زبان‌شناسی شناختی بسیار حائز اهمیت است؛ زیرا انسان، غالب تجربیات و اندیشه‌های خود را از طریق زبان به اشتراک می‌گذارد. دیدگاه شناختی، در معناشناسی بیش از دیگر حوزه‌ها کاربرد دارد؛ زیرا رابطه‌ی تجربیات انسان و فرآیندهای ذهنی، بی‌شک، تأثیر به‌سزایی در درک معنا دارد. در واقع، معناشناسی شناختی حاصل مجموعه‌ای از نظریه‌هاست که فصل مشترک همه‌ی آنها، رابطه‌ی ذهن و تجربه و دریافت معانی است. نظریاتی از قبیل طرح‌واره‌های تصویری، استعاره^۲ و مجاز^۳، مقوله‌بندی^۴ و مفهوم‌سازی^۵، معناهای دائره‌المعارفی^۶، فضاها^۷ی ذهنی^۸ و مقولات شعاعی^۹ که از سوی زبان‌شناسانی مانند جانسون، لیکاف^{۱۰}، تالمی^{۱۱}، لانگاکر^{۱۲}، فیلمور^{۱۳}، سویتسر^{۱۴}، فوکونیه^{۱۵} و ترنر^{۱۶} مطرح شده‌اند. در اصل، معناشناسی شناختی با مفهوم‌سازی و ساختار مفهومی سروکار دارد؛ به عبارت دیگر، در این رویکرد، مطالعه‌ی معنی زبان، به خودی خود هدف نیست، بلکه هدف، استفاده از آن در درک ماهیت نظام مفهومی ذهن انسان است (راسخ مهند، ۱۳۹۲، ص ۳۸). طرح‌واره‌های تصویری از اساسی‌ترین مفاهیم معناشناسی شناختی هستند که در سال ۱۹۸۷ توسط جانسون^{۱۶} مطرح شد. بر اساس این طرح‌واره‌ها، میان تجربیات روزمره‌ی انسان و دریافت‌های ذهنی وی، رابطه‌هایی برقرار می‌شود که در دریافت تجربه‌های جدید، راهگشا هستند.

این مقاله درصدد آن است که میزان کاربست طرح‌واره‌های تصویری را، در آیاتی که به مسائل کلان تربیتی می‌پردازند، بررسی کند. این‌که تا چه میزان طرح مسائل تربیتی با کاربرد تجربیات جسمی شده در قالب زبان نمود پیدا کرده‌اند، سؤال اساسی این پژوهش است. حال با توجه به مجموع ۶۲۳۶ آیه‌ی مطالعه‌شده، در این پژوهش به دنبال پاسخ به پرسش‌های ذیل هستیم:

- ۱- آیا طرح‌واره‌های تصویری در تبیین مفاهیم و رمزگشایی معنایی قرآن کریم، قابلیت کاربست دارند؟
- ۲- کدام طرح‌واره‌ها بیشترین فراوانی و بیشترین سهم را، در انتقال معنایی آموزه‌های تربیتی در آیات

¹ Loebner

² Metaphor

³ Metonymy

⁴ categorization

⁵ conceptualization

⁶ Encyclopedic meanings

⁷ Mental Spaces

⁸ Radial categories

⁹ George Lakoff

¹⁰ Leonard Talmy

¹¹ Ronald Langacker

¹² Charles J. Fillmore

¹³ Eve E. Sweetser

¹⁴ Gilles Fauconnier

¹⁵ Mark Turner

¹⁶ Mark Johnson

مبارک قرآن کریم بر عهده دارند؟

۳- کدام آموزه‌ها، بیشتر از طریق طرح‌واره‌های تصویری معناسازی شده‌اند؟

۱. پیشینه تحقیق

مطالعات زبان‌شناختی قرآنی در حوزه‌های مختلفی، از جمله تحلیل سیاق، واژگانی، کاربردشناختی و معناشناختی انجام گرفته است. تعداد قابل‌توجهی از تفاسیر، از جمله تفسیر جامع البیان طبری، معانی القرآن نحاس، دقائق التفسیر ابن تیمیه، تفسیر القرآن العظیم قرشی دمشقی و قرطبی، الجواهر الحسان فی تفسیر القرآن ثعالبی و فتح القدیر شوکانی در فرآیند رمزگشایی معنایی به مفهوم سیاق اشاره داشته‌اند (فاکر مبیدی، ۱۳۸۷، ص ۱۳۳). علامه طباطبایی نیز در تفسیر المیزان، بیش از سایر مفسران، از سیاق در تفسیر قرآن سخن گفته است.

در باب بررسی‌های مقابله‌ای رویکردهای تحلیل زبانی سنتی و معاصر قرآن، پژوهش‌های اندکی انجام شده است که از جمله‌ی آنها می‌توان به تحقیقات ویسی (۱۳۸۲) در زمینه‌ی واژگانی، رستمیان و طباطبایی (۱۳۹۰) در زمینه‌ی کاربردشناسی و ایشانی و نعمتی قزوینی (۱۳۹۲) در زمینه‌ی بینامتنی اشاره کرد. قائمی‌نیا (۱۳۹۰) در کتابی که در باب اصول معناشناختی برای تفسیر قرآن با توجه به معناشناسی شناختی ارائه کرده است، مباحثی چون معرفی زبان‌شناسی شناختی اصالت تعبیرهای قرآنی، مفهوم‌سازی قرآنی و بافت آیات، پیش‌نمونه‌ها و مقولات معنایی در قرآن، شبکه‌ی شعاعی قرآن، حرکت خیالی در ساختار معنایی قرآن، فضاها‌ی ذهنی در قرآن، نقش تلفیق مفهومی در معناشناسی قرآن، ساختار نیرو-پویایی آیات و علیت و پنجره‌های علی در قرآن را معرفی کرده و درباره‌ی این موضوعات بحث کرده است. پورابراهیم (۱۳۸۸) با بررسی آیات نیمه‌ی نخست قرآن، به این نتایج دست یافته است: ۱. در زبان قرآن، سه نوع استعاره‌ی هستی-شناختی پدیده‌ای، ظرف و شخصیت‌بخشی و سه نوع استعاره‌ی جهت‌بالا/پایین، پشت/جلو و نزدیک/دور و نیز استعاره‌های ساختاری متعددی از جمله اعضای بدن و زمان وجود دارد. ۲. استعاره‌های مفهومی موجود در زبان قرآن دو مبنای تجربی دارند: جسمانی و فرهنگی. ۳. استعاره‌های هستی‌شناختی و جهت‌ی و نیز طرح-واره‌های تصویری، زیربنای استعاره‌های ساختاری‌اند و بین آنها پیوند برقرار می‌کنند. هوشنگی و پرگو (۱۳۸۸) به بررسی استعاره‌های مفهومی در قرآن از منظر زبان‌شناسی شناختی پرداخته‌اند. در این پژوهش، تلاش شده است تا با فاصله گرفتن از معنای سنتی استعاره و با گرایش‌های شناختی، فرآیند مفهوم‌سازی از طریق استعاره، در کلام وحی مطالعه شود. نویسندگان به نقش برجسته‌ای که «گیاه» به عنوان حوزه‌ی مبدأ در کمک به فهم موضوعات انتزاعی‌تر دارد، اشاره می‌کنند. شواهدی که بر این موضوع ارائه می‌دهند؛ عبارتند از: مقایسه‌ی مراحل رشد گیاه به مراحل رشد انسان و موضوع درو کردن محصول در مفهوم‌سازی آخرت (در عباراتی نظیر «الدنیا حرث الاخره»). در این میان، به همبستگی متقابل حوزه‌های مفهومی بنیادینی نظیر گیاه، آب، باد و خاک نیز اشاره شده است. همچنین، به کاربرد طرح‌واره‌ی مکانی‌شده که به «راه» دلالت دارد، اشاره‌ی مختصری شده است. از زمان مطرح شدن نظریه‌ی طرح‌واره‌های تصویری توسط جانسون، تحقیقات قابل‌توجهی در این زمینه انجام شده است. در ایران نیز پژوهش‌هایی در زمینه‌های مختلف با استفاده از این رویکرد انجام

شده است. محمدی آسیابادی و دیگران (۱۳۹۱)، تجارب عرفانی را در قالب طرح‌واره‌های حجمی بررسی کرده‌اند. نگارندگان، این طرح‌واره‌ها را که بر قرار گرفتن شیئی درون شیء دیگر دلالت دارد، در مفاهیم عرفانی مطالعه کرده‌اند. هدف آنها از این پژوهش بررسی موارد مربوط به آیه نور، کلمه‌ی توحید، اطوار دل و اقلیم هشتم که در متون عرفانی از جمله مثنوی معنوی به کار رفته است، از لحاظ کاربرد طرح‌واره‌های تصویری از نوع طرح‌واره‌های حجمی است. بر اساس یافته‌های این پژوهش، بسیاری از رؤیاهای الهام‌ها و کشف و شهودهایی که بر مفهوم حجم مبتنی‌اند، از این رهگذر قابل‌درک هستند.

باقری خلیلی و محرابی کالی (۱۳۹۲) طرح‌واره‌های چرخشی را که یکی از زیرشاخه‌های طرح‌واره‌های حرکتی است، در غزلیات حافظ و سعدی بررسی کرده‌اند. این مقاله که طرح‌واره‌ی چرخشی را به عنوان «دور» یا چرخش روزگار که حرکتی دایره‌ای و چرخشی از مبدأ تا مقصد و چرخش دوباره روزگار، در این اشعار تفسیر می‌کند، به یافته‌های جالبی اشاره می‌کند. درک سعدی از حرکت زمان، خطی و برداشت حافظ، دایره‌ای است. درک خطی، ناشی از واقع‌گرایی سعدی و درک دایره‌ای، نمایانگر آرمان‌گرایی حافظ است. بر اساس همین درک، سعدی جزء شخصیت‌های تراژیک و حافظ در گروه انسان‌های حماسی قرار می‌گیرد و اینکه شکل کاربرد واژگان، از مرکزگریزی سعدی و مرکزگرایی حافظ حکایت می‌کند.

جلالیان (۱۳۹۴) در پایان‌نامه‌ی خود، انواع طرح‌واره‌های به کار رفته در داستان سیاوش شاهنامه را بررسی کرده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که طرح‌واره‌ی حجمی با فراوانی ۵۴ درصدی، بیشترین کاربرد را داشته است. نگارنده بر این باور است که فردوسی که شاعری حماسه‌پرداز است، با بزرگ‌نمایی و پر نشان دادن مقولات در این داستان که با ژانر حماسی سنخیت دارد، بیش از همه، ذهن حجم‌گرای خود را نمایان می‌کند.

روشن و دیگران (۱۳۹۲) به بررسی طرح‌واره‌های به کار رفته در ضرب‌المثل‌های شرق گیلان پرداخته‌اند. این پژوهش با روشی توصیفی-استقرایی، به این نتیجه رسیده است که انواع کلی طرح‌واره‌های مشخص شده از سوی اوآنز^۱ و گرین^۲ (۲۰۰۶)، در این نمونه‌ها یافت می‌شود. بالاترین درصد فراوانی مربوط به طرح-واره‌ی مهارشدگی است که معادل طرح‌واره‌ی حجمی مطرح‌شده از سوی جانسون است.

آریان‌فر (۱۳۸۵) در پایان‌نامه‌ی خود با عنوان «بررسی شماری از ضرب‌المثل‌های زبان فارسی بر اساس طرح‌واره‌های تصویری در چارچوب نظریه‌ی معنی‌شناسی شناختی»، بر اساس الگوهای طرح‌واره‌های تصویری ارائه‌شده از سوی اوآنز و گرین، لیکاف و دیگران، به بررسی آن دسته از ضرب‌المثل‌های زبان فارسی می‌پردازد که در آنها، اعضای بدن به کار رفته است. وی در این پایان‌نامه، به معرفی طرح‌واره‌های جدیدی چون طرح‌واره‌ی رنگ، طرح‌واره‌ی طعم، طرح‌واره‌ی ابزار و غیره می‌پردازد. نتایج تحقیق او را می‌توان این‌گونه خلاصه کرد: ۱- تجارب جسمانی در حوزه‌ی مبدأ، مبنای درک و بیان ضرب‌المثل‌های استعاره‌ی در حوزه‌ی انتزاعی هستند. ۲- رابطه مستقیمی میان بسامد طرح‌واره‌های تصویری و کاربرد اعضا، در تعاملات روزمره‌ی بشر وجود دارد. ۳- طرح‌واره‌های تصویری نقش حائز اهمیتی در کارکرد اقتصادی ذهن و ایجاد الگوهای ذهنی تعمیم‌یافته دارند. ۴- طرح‌واره‌های تصویری را باید در مقولات کلان

¹ Vyvyan Evans

² Melanie Green

تجسمی- ذهنی جست و جو کرد. ۵- طرح‌واره‌های تصویری برخاسته از چندین حس ادراکی تجربی هستند؛ لذا می‌توان مرز مشخصی میان این طرح‌واره‌ها قائل شد.

۲. مبانی نظری و تحلیل داده‌ها

پیش از پرداختن به سنگ بنای نظری این پژوهش که نظریه‌ی جانسون است و در حوزه‌ی معناشناسی شناختی می‌گنجد، مقتضی است ابتدا، تعریفی از مفهوم شناخت در قالب علمی و امروزی آن ارائه شود. لوریا معتقد است که می‌توان شناخت را، کسب دانش یا کلیه‌ی فعالیت‌های ذهنی تعریف کرد (لوریا، ۱۳۷۶، ص ۷). تیرپین شناخت را این‌گونه تعریف می‌کند: «شناخت، پدیده‌ای است که از رمزگذاری و به‌کارگیری اطلاعات توسط سیستم مرکزی به دست می‌آید» (تیرپین، ۱۹۸۹، ص ۱۴ به نقل از خوش‌زبان، ۱۳۸۹، ص ۱۰). از آنجا که شناخت، محصول ذهن است، برای درک آن، باید ذهن را بررسی کرد. علوم شناختی را می‌توان مطالعه‌ی علمی ذهن دانست. در این تعریف، منظور از ذهن، مجموع نمودهای هوشمندی و آگاهی، یعنی تفکر، ادراک، حافظه، احساس، استدلال و نیز تمام روندهای ناآگاهانه‌ی شناختی است (خسروی پور، ۱۳۸۸).

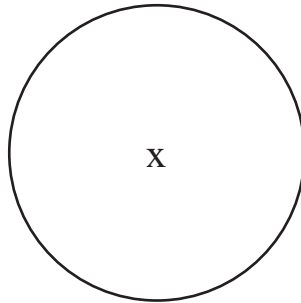
دیدگاه شناختی، همان‌گونه که زبان را دارای نظام و ساختار می‌پندارد، فکر و اندیشه را نیز دارای نظام و ساختار می‌داند (راسخ مهند، ۱۳۹۲، ص ۱۱) علوم شناختی بر آنند که اطلاعات ذهنی انسان و نحوه‌ی به‌کارگیری آنها را توصیف کنند. دو حوزه‌ی مهم در زبان‌شناسی شناختی، معناشناسی شناختی و دستور شناختی است، هرچند که اصول نظریه‌ی شناختی در حوزه‌های دیگر زبان‌شناسی نظیر واژه‌شناسی نیز کاربردی است.

هدف معناشناسی شناختی، بررسی رابطه‌ی میان معنا و آنچه در جهان خارج با آن معنا پیوند ارجاعی دارد، است. یکی از نظریه‌های بنیادین در معناشناسی شناختی، نظریه‌ی طرح‌واره‌های تصویری است که در سال ۱۹۸۷ از سوی مارک جانسون مطرح شد. دیدگاه اصلی در نظریه‌ی طرح‌واره‌های تصویری این است که به سبب حضور فیزیکی و فعالیت و حرکت ما در جهان خارج، از طریق بدن و محیط پیرامونمان، تجربه‌هایی کسب می‌کنیم که ما را در سازمان‌دهی افکار و اندیشه‌هایمان در حوزه‌های انتزاعی یاری می‌دهند. تاملی (۲۰۰۰، ص ۷) معتقد است که زبان، از همین طرح‌واره‌ها که حاصل قابلیت درک از طریق جسمی‌شدگی هستند، در نشان دادن نظام مفهومی بهره می‌گیرد. مارک جانسون (۱۹۸۷، ص ۱۹)، طرح‌واره‌های تصویری‌ای که از طریق آنها پدیده‌های ذهنی را، بر اساس تجربیات روزانه‌ی طبقه‌بندی شده در ذهن درک می‌کنیم، در سه گروه طرح‌واره‌های حرکتی، طرح‌واره‌های حجمی و طرح‌واره‌های قدرتی طبقه‌بندی می‌کند. پیش از پرداختن به هر یک از این طرح‌واره‌ها، به چند ویژگی کلی آنها که توسط جانسون (۱۹۸۷، ص ۲۲) مطرح شده است، می‌پردازیم و در ادامه، هر یک از انواع طرح‌واره‌های تصویری را شرح می‌دهیم.

۱-۲. طرح‌واره‌های حجمی

طرح‌واره‌های حجمی، از انگاشت میان پدیده‌های ذهنی با تجربیات انسان از قرارگرفتن در محیط‌هایی

نظیر اتاق، خانه، تختخواب و فضاهای این‌چنینی ناشی می‌شود. این طرح‌واره‌ها، امکان تجسم ظرف و مظلوف را، با شبیه‌سازی قرارگرفتن اشیا در درون یکدیگر ممکن می‌سازد (شکل ۱).

شکل ۱. طرح‌واره‌ی حجمی (جانسون، ۱۹۸۷، ص ۲۳)

این طرح‌واره بر دو اصل استوار است: بر اساس طرح‌واره‌ی حجمی، اشیا یا در درون ظرف هستند یا خارج از آن. اصل دوم این است که اگر شیء «الف» در درون شیء «ب» قرار گیرد و شیء «ب» در درون شیء «ج» باشد، آنگاه شیء «الف» در درون هر دو قرار دارد (سعید، ۲۰۱۳، ص ۳۶۷). باید به آقای مدیر، برای خروج از این بحران کمک کرد.

۱-۱-۲. کاربرد طرح‌واره‌ی حجمی در آیات قرآن

همان‌گونه که در تعریف طرح‌واره‌ی حجمی گفته شد، انسان از تجربه‌ی قرار گرفتن خود در مکان‌های مختلف، تصویری ذهنی می‌سازد که به واسطه‌ی آن جهت مفهوم‌سازی در موارد مشابه، این رابطه‌ی ظرف و مظلوفی را سرلوحه قرار داده و طرح‌واره‌ای را با نام طرح‌واره‌ی حجمی پدید می‌آورد. در ادامه، به آیات مبارکه‌ای که در آنها طرح‌واره تصویری حجمی به کار رفته، اشاره شده است.

۱- وَ إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ لَيْلٍ ضَلَالٍ مُّبِينٍ؛ قطعاً پیش از آن، در گمراهی آشکاری بودند (آل عمران، ۱۶۴). / طرح‌واره‌ی حجمی / اشاره به مفهوم ضلالت و گمراهی.

۲- كُلِّ مَا رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكَسُوا فِيهَا؛ هر بار که به فتنه بازگردانده شوند، سر در آن فرو می‌برند (نساء، ۹۱). / طرح‌واره‌ی حجمی / اشاره به مفهوم فتنه.

۳- قَالُوا رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ؛ می‌گویند: پروردگارا! دو بار ما را به مرگ رسانیدی و دو بار ما را زنده گردانیدی. به گناهانمان اعتراف کردیم، پس آیا راه بیرون‌شدنی [از آتش] هست؟ (غافر، ۱۱). / طرح‌واره حجمی / اشاره به مفهوم جهنم.

۴- الَّذِينَ هُمْ فِي عَمْرَةٍ سَاهُونَ؛ همانان که در ورطه نادانی بی‌خبرند (الذاریات، ۱۱). / طرح‌واره حجمی / اشاره به مفهوم نادانی و غفلت.

۵- يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَ كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ؛ زنده را از مرده بیرون می‌آورد و مرده را از زنده بیرون می‌آورد و زمین را پس از مرگش، زنده می‌سازد و بدین

گونه [از گورها] بیرون آورده می‌شوید (الروم، ۱۹). / طرح‌واره حجمی / اشاره به مفهوم معاد. فصل مشترک آیات مبارکه فوق، تصویری کلی است که بر قرار گرفتن شیئی در درون فضا یا محیطی و یا خارج شدن از آن، دلالت دارد. گاه از این تصویر ظرف و مظروف، صرفاً به هدف توصیف استفاده شده است. بدین ترتیب در قرآن کریم، با بهره‌گیری از طرح‌واره‌های تصویری حجمی، علاوه بر تصویر ظرف و مظروف، مفاهیمی همچون بهشت، جهنم، آفرینش، مرگ، هدایت و ضلالت و دیگر موضوعات مفهوم‌سازی شده‌اند. از مجموع ۲۲۸۰ طرح‌واره، در ۷۳۲ مورد، از طرح‌واره‌ی حجمی استفاده شده است (جدول ۱).

نوع طرح‌واره	تعداد	درصد
طرح‌واره‌ی حجمی	۷۳۲	۰/۳۲

جدول ۱. فراوانی طرح‌واره‌های حجمی در قرآن کریم

۲-۲- طرح‌واره‌های حرکتی

طرح‌واره‌های حرکتی، منعکس‌کننده‌ی تجربه‌ی انسان از حرکت خود و یا دیگر اشیاء است. این حرکت، یک نقطه‌ی آغاز به نام مبدأ و یک نقطه‌ی پایان به نام مقصد دارد. به آنچه میان این دو نقطه قرار می‌گیرد، مسیر می‌نامند (شکل ۲).

ب: نقطه‌ی پایان مسیر الف: نقطه‌ی آغاز

شکل ۲. طرح‌واره‌ی حرکتی (جانسون، ۱۹۸۷، ص ۱۱۴)

بر اساس اصول کاربردی این نوع طرح‌واره، حرکت از نقطه‌ی «الف» به نقطه‌ی «ب»، مستلزم عبور از تمامی نقاطی است که در مسیر «الف» به «ب» هستند. نکته‌ی دیگر اینکه مسیرها، جهت‌دار هستند و هر طی مسیری با سپری شدن میزان خاصی از زمان همراه است (همان، ص ۳۶۹). آقای مدیر هر چه تلاش کرد به نتیجه‌ای نرسید.

۱-۲-۲. کاربرد طرح‌واره‌ی حرکتی در قرآن

طرح‌واره‌ی حرکتی همواره به طی کردن مسیر در نتیجه‌ی حرکت از نقطه‌ای به نقطه‌ی دیگر اشاره دارد. در ادامه نمونه‌هایی از کاربرد این نوع طرح‌واره در قرآن کریم آمده است.

۱- **ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ**؛ آنگاه به سوی او بازگردانده می‌شوید (بقره، ۲۸). / طرح‌واره‌ی حرکتی / اشاره به مفهوم معاد.

۲- **وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ**؛ و از گام‌های شیطان پیروی مکنید! (بقره، ۱۶۸). / طرح‌واره‌ی حرکتی / اشاره به مفهوم اطاعت.

۳- **أَنْتَى قَدْ جِئْتَكُمْ بِآيَةٍ**؛ در حقیقت، من از جانب پروردگارتان آمده‌ام، برایتان معجزه‌ای آورده‌ام

(آل عمران، ۴۹). / طرح‌واره‌ی حرکتی / اشاره به مفهوم وحی.

۴- **تُمْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ**؛ سپس برای شما فرستاده‌ای آمد (آل عمران، ۸۱). / طرح‌واره‌ی حرکتی / اشاره به مفهوم نبوت.

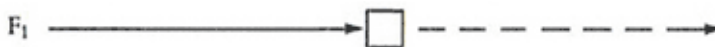
۵- **مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ وَلَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئًا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ**؛ پیشاپیش آنان، دوزخ است و نه آنچه را اندوخته و نه آن دوستانی را که غیر از خدا اختیار کرده‌اند، به کارشان می‌آید و عذابی بزرگ خواهند داشت (الجاثیه، ۱۰). / طرح‌واره‌ی حرکتی / اشاره به مفهوم جهنم. تصویر مشخصی که از متن آیات فوق به ذهن متبادر می‌شود، حرکتی است که از نقطه‌ی آغاز «الف» توسط «مسیری» مشخص، به نقطه‌ی پایان «ب» ختم می‌گردد. بسته به موضوع مورد بحث، در آیات مبارکه، طی‌کننده‌ی مسیر که غالباً انسان است، از نقطه‌ای که حرکت آغاز می‌شود، با مدل‌های حرکتی متفاوت، نظیر نزولی، صعودی، افقی رو به عقب، افقی روبه‌جلو، چرخشی یا هر نوع دیگری از حرکت، به نقطه مقصد می‌رسد. از آنجا که این نقاط آغاز و پایان و همچنین مسیر طی شده درباره‌ی طرح‌واره‌های تصویری، انتزاعی هستند، غالباً موضوعی فراتر از این حرکت، مدنظر است که با تصاویر ذهنی به کار گرفته شده، هدف مورد نظر، عینیت می‌یابد. درباره‌ی عبارت «**تُمْ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ**»، نقطه‌ی آغاز، دنیای فانی است. طی‌کننده‌ی مسیر، انسان و نقطه‌ی پایان، دنیای باقی است. در آموزه‌های دین مبین اسلام، این رجعت به «معاد» معروف است. با تحلیل‌های مشابه، می‌توان به‌وضوح کاربست طرح‌واره‌های تصویری را که به ظرافت، رسالت رمزگشایی معانی قرآنی را دارند، مشاهده کرد. از مجموع ۲۲۸۰ داده‌ای که در آنها، طرح‌واره‌ی تصویری جهت انتقال مفهوم به کار رفته است، در ۱۳۱۱ مورد، طرح‌واره، از نوع حرکتی بوده است (جدول ۲).

نوع طرح‌واره	تعداد	درصد
طرح‌واره‌ی حرکتی	۱۳۱۱	۵۷/۵

جدول ۲. فراوانی طرح‌واره‌های حرکتی در قرآن کریم.

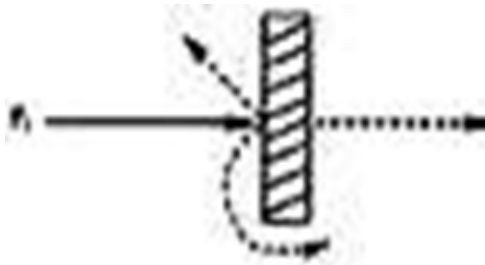
۳-۲- طرح‌واره‌های قدرتی

طرح‌واره‌های قدرتی، از چگونگی برخورد انسان به مانع و حالت‌های مختلفی که در پی آن برای او متصور است، الگوهای تصویری‌ای در ذهن ترسیم می‌کند که به کمک آنها، تجارب انتزاعی، قابل‌درک می‌شوند. جانسون (۱۹۸۷، ص ۴۷)، سه حالت مختلف را در برخورد با موانع در نظر می‌گیرد. در نوع نخست، در مسیر حرکت مانعی پیش می‌آید که ادامه‌ی حرکت را ناممکن می‌سازد (شکل ۳). آقای مدیر با این تصمیم، باعث توقف اجرای پروژه شد.

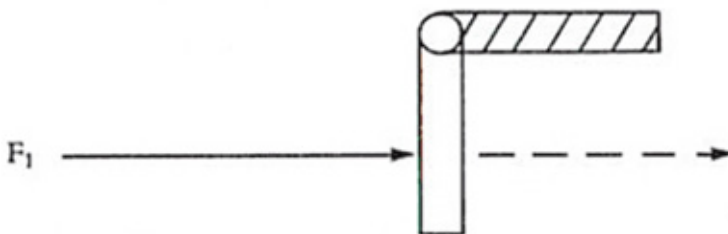
شکل ۳. طرح‌واره‌ی قدرتی نوع اول: توقف حرکت^۱ (همان، ص ۴۷)

در دومین نوع طرح‌واره‌ی قدرتی، در مسیر حرکت، سد به وجود آمده، مانع ادامه‌ی مسیر نمی‌شود؛ یعنی می‌توان آن را شکست؛ یا این‌که با دور زدن، به حرکت ادامه داد؛ یا با تغییر مسیر، برای ادامه‌ی مسیر بدون برخورد مجدد با مانع، راه تازه‌ای یافت (شکل ۴). آقای مدیر با این تصمیم عجولانه، کارخانه را مجبور به تعویض تأمین‌کننده کرد.

شکل ۴. طرح‌واره‌ی قدرتی نوع دوم: شکست مانع یا تغییر مسیر^۲ (همان، ص ۴۷)

در نوع سوم طرح‌واره‌ی قدرتی، سد به وجود آمده، نمی‌تواند انسان را از ادامه‌ی مسیر باز دارد و انسان همچنان با قدرت خود، مانع را از پیش رو برمی‌دارد و به مسیر حرکت خود ادامه می‌دهد (شکل ۵). آقای مدیر با طرح پیشنهاد هوشمندانه‌ی خود، باعث شد با وجود بحران مالی، کارخانه به تولید خود ادامه دهد.

شکل ۵. طرح‌واره‌ی قدرتی نوع سوم: از میان برداشتن مانع و ادامه‌ی مسیر^۳ (هم ان، ص ۴۷)

^۱ compulsion

^۲ blockage

^۳ Removal of restraint

۱-۳-۲. کاربرد طرح‌واره‌ی قدرتی در آیات قرآن

جانسون طرح‌واره‌ی قدرتی را این‌گونه معرفی می‌کند: «شرایطی را در نظر بگیرید که در برابر حرکت، نیروی مقاومت یا سدی قرار گرفته باشد. انسان بر حسب تجربیات خود، امکانات مختلفی را در برخورد با چنین سدی تجربه کرده است و قدرت خود را در برخورد با چنین سدی آزموده است. به این ترتیب، طرح‌واره‌ی انتزاعی از این برخورد فیزیکی، در ذهن خود پدید آورده است و این ویژگی را به پدیده‌هایی نسبت می‌دهد که از چنین ویژگی‌ای برخوردار نیستند» (صفوی، ۱۳۸۳، ص ۳۷۶). جانسون بر این باور است که در برخورد با این طرح‌واره، سه حالت توقف از حرکت، تغییر مسیر و ادامه مسیر و ادامه‌ی حرکت در همان مسیر اتفاق می‌افتد. مثال‌های زیر، کاربردی این نوع طرح‌واره را در مفهوم‌سازی نشان می‌دهند.

۱- خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَ عَلَى سَمْعِهِمْ وَ عَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً؛ خداوند بر دل‌های آنان و بر شنوایی ایشان مهر نهاده و بر دیدگان‌شان پرده‌ای است (بقره، ۷). / طرح‌واره‌ی قدرتی نوع اول.

۲- فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ؛ و اگر بازایستادند، البته خدا آمرزنده مهربان است (بقره، ۱۹۲). / طرح‌واره‌ی قدرتی نوع دوم.

۳- فَأَنْصَرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ؛ پس ما را بر گروه کافران پیروز کن (بقره، ۲۸۶) / طرح‌واره‌ی قدرتی نوع سوم.

۴- قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ؛ بگو: ای اهل کتاب! چرا کسی را که ایمان آورده است، از راه خدا بازمی‌دارید و آن [راه] را کج می‌شمارید (آل‌عمران، ۹۹). / طرح‌واره‌ی قدرتی نوع دوم.

۵- وَ مَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَتَّعَدْ حُدُودَهُ؛ و هر کس از خدا و پیامبر او نافرمانی کند و از حدود مقرر او تجاوز نماید (نسا، ۱۴) / طرح‌واره‌ی قدرتی نوع دوم.

در تمامی مثال‌های فوق، نوعی مانع، مشهود و یا غیر مشهود، دیده می‌شود که به‌نوعی در مفهوم‌سازی ایفای نقش می‌کند. در مثال اول، ختم یا مهری که خداوند بر قلب و دیده و سمع کفار می‌زند، به‌نوعی تداعی‌گر این مانع است. همان‌گونه که در بخش مبانی نظری به توضیح انگاره‌ی جانسون پرداخته شد، بسته به نوع مانع و واکنش شیء یا شخصی که مانع بر سر راه حرکت او ظاهر شده است، انواع مختلف طرح‌واره‌ی تصویری قدرتی شکل می‌گیرد. در این آیه، از آنجایی که این مهر مانعی است که حرکت را به‌طور کامل قطع کرده و دیگر سمع و بصر و قلب‌های کفار در پشت این مانع بی هیچ بصیرتی باقی می‌مانند، لذا این نوع طرح‌واره قدرتی از نوع اول است. به ترتیب، مثال‌های دیگری از انواع دیگر این طرح‌واره آورده شده است. در مثال شماره‌ی سه «فَأَنْصَرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»، مانع پیش‌آمده، قوم کفار هستند که با نصر خداوند، این مانع از پیش رو برداشته می‌شود و ادامه‌ی مسیر، میسر می‌گردد و بنابراین، طرح‌واره‌ی قدرتی نوع سوم که بر عبور از مانع با کنار گذاشتن آن دلالت دارد، در خلق معنا راهگشایی می‌کند. در مثال پنجم، از حدود تعریف‌شده از جانب خداوند و فرستاده‌ی او تجاوز می‌شود. این طرح‌واره، تداعی‌گر تصویر گذشتن از مانع و ادامه‌ی مسیر را دارد. در طرح‌واره‌ی قدرتی نوع دوم، در مسیر حرکت، سدی به وجود آمده است و سه حالت مختلف پیش روی قرار می‌گیرد. نخست این‌که مسیر را تغییر دهد، ولی این تغییر مسیر به گذر از آن سد منجر شود؛ دوم این‌که انسان بتواند از کنار سد بگذرد و راهش را ادامه دهد و سوم آن‌که انسان با قدرت از آن سد عبور کند. در این آیه، حالت سوم پیش می‌آید و کفار نسبت به

حدود خداوند بی تفاوت بوده، از آنها گذر کرده و مسیر باطل خود را ادامه می‌دهند. درباره‌ی این طرح‌واره نیز، موضوعات مختلفی مورد بحث هستند که در جدول ۳ با ذکر نوع مفهوم و فراوانی آن آورده شده‌اند.

نوع طرح‌واره	تعداد	درصد
طرح‌واره‌ی قدرتی	۲۳۷	۰/۱۰

جدول ۳. فراوانی طرح‌واره‌های قدرتی در قرآن کریم

همان‌گونه که پیش‌تر گفته شد، تعداد ۶۲۳۶ آیه از آیات مبارکه‌ی قرآن کریم بررسی شده‌اند. در گام نخست، آیاتی که شامل طرح‌واره‌ی تصویری بودند، شناسایی شدند. از تعداد ۶۲۳۶ آیه، در مجموع در ۲۲۸۰ مورد، از طرح‌واره‌های تصویری استفاده شده است. در گام دوم، با تحلیل طرح‌واره‌های به‌کاررفته و با استناد به تقسیم‌بندی جانسون (۱۹۸۷)، انواع مختلف طرح‌واره‌ها تشخیص داده و شمارش شدند. در ادامه به نمونه‌های مختلف این آیات و شیوه‌ی تحلیل طرح‌واره‌ها پرداخته شده است. در جدول ۴ با بررسی تک‌تک داده‌ها، علاوه بر نوع طرح‌واره، موضوع مورد اشاره در آن بخش نیز تحلیل شده و نتایج به ترتیب اکثریت و اهمیت استخراج شده است. بر اساس بسامد وقوع و درجه‌ی اهمیت، آموزه‌ها در سه گروه درجه یک، درجه دو و درجه سه طبقه‌بندی شده‌اند. گروه یک شامل: وحی، معاد، نبوت، پیروی (اطاعت)، بهشت، جهنم و توصیفی (جدول ۴).

توصیفی	پیروی	نبوت	وحی	معاد	جهنم	بهشت
تعداد	۴۸۱	۱۶۰	۲۰۸	۱۵۲	۱۴۳	۱۶۱
درصد	۰/۲۱۱	۰/۰۷۰	۰/۰۹۱	۰/۰۶۷	۰/۰۶۳	۰/۰۷۱

جدول ۴. گروه درجه یک، بسامد وقوع بالا

گروه دو شامل: ضلالت، راه خدا، قیامت، دنیا، آخرت، مرگ، هجرت، عذاب، هدایت، رحمت (غفران)، کفر (انکار)، کتاب (قرآن، آیه یا سوره)، احکام، طغیان و سایر (شامل فتنه و سرکشی و موضوعات یک یا دو بار بسامد دیگر).

طغیان	احکام	کتاب	کفر	رحمت	هدایت	عذاب	مهاجرت
تعداد	۷۶	۲۶	۵۴	۲۴	۳۹	۴۶	۲۶
درصد	۰/۰۳۰	۰/۰۱۰	۰/۰۲۴	۰/۰۱۱	۰/۰۱۷	۰/۰۲۲	۰/۰۱۱

جدول ۵. گروه درجه دو، بسامد وقوع متوسط

سایر	ضلالت	راه خدا	قیامت	دنیا	آخرت	مرگ	
۹۱	۹۵	۷۱	۳۴	۲۷	۳۹	۳۷	تعداد
۰/۰۴۰	۰/۰۴۰	۰/۰۳۰	۰/۰۱۵	۰/۰۱۰	۰/۰۱۷	۰/۰۲۰	درصد

ادامه جدول ۵. گروه درجه دو، بسامد وقوع متوسط

گروه سوم شامل: نور و ظلمات، حق، فرشتگان، نصر، امر خدا، عهد، قدرت خدا، ایمان، ظلم، توبه، ممنوعیت، مقاومت، انذار، مفر، شک، نادانی (و دانایی).

نصر	امر خدا	عهد	قدرت خدا	ایمان	ظلم	شک	نادانی	
۷	۱۳	۴	۱۷	۶	۳	۴	۶	تعداد
۰/۰۰۳۱	۰/۰۰۵۷	۰/۰۰۱۷	۰/۰۰۷۴	۰/۰۰۲۶	۰/۰۰۱۳	۰/۰۰۱۸	۰/۰۰۲۶	درصد

جدول ۶. گروه درجه سه، بسامد وقوع کم

نور و ظلمات	حق	توبه	ممنوعیت	مقاومت	انذار	مفر	فرشتگان	
۵	۱۲	۱۵	۳	۳	۵	۳	۱۱	تعداد
۰/۰۰۲۲	۰/۰۰۵۳	۰/۰۰۶۶	۰/۰۰۱۳	۰/۰۰۱۳	۰/۰۰۲۲	۰/۰۰۱۳	۰/۰۰۴۸	درصد

ادامه جدول ۶. گروه درجه سه، بسامد وقوع کم

در شکل ۶، بسامد کاربرد هر یک از طرح‌واره‌ها در تعداد ۲۲۸۰ آیه، به صورت کلی نشان داده شده است.

شکل ۶. فراوانی کاربرد انواع طرح‌واره‌های تصویری در قرآن کریم

همان گونه که از آمار فوق قابل استنباط است، بحث پیروی از راه خدا و یکتاپرستی و توحید، وعده ی بهشت و وعید جهنم و سخن از فرستادگان الهی، از پر بسامدترین موضوعاتی است که این کاربرد فراوان طرح‌واره‌های تصویری، حاکی از اهمیت این موضوعات است. علامه طباطبایی «توحید» را این گونه معرفی می‌کند: «توحید در اسلام، آن است که معتقد باشیم خداوند، ربّ همه‌ی اشیاء است و هیچ ربّی جز او نیست؛ در همه‌ی جهات تسلیم او بوده و حقّ ربوبیت او را ادا کنیم. بدین شکل که خشوع قلبی جز برای او نداشته باشیم و اعمالمان را جز برای او انجام ندهیم و دستورات او را بزرگ و عظیم بدانیم» (طباطبایی، ۱۳۶۷، ص ۵). از دیدگاه علامه، سایر مبانی نظیر اختیار، معرفت‌پذیری و روش‌های تربیت اخلاقی مانند نصیحت، الگوسازی با داستان و مثال، وعده‌ی بهشت و جهنم، پرسش و پاسخ، ابتلا و غیره، همگی، حول محور «توحید» می‌توانند اثرگذار باشند (کبیری و معلمی، ۱۳۸۸).

قرآن کریم در موارد بسیار، به بیان عذاب‌های جهنم و نعمت‌های بهشتی و مقایسه‌ی آن دو پرداخته است. «قُلْ أَذِلَّكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ» (فرقان، ۱۵)، در این روش، آگاهی دادن از نتایج کار نیک، انگیزه‌ی کافی برای انجام دادن آن ایجاد می‌کند؛ همان‌طور که آگاه شدن از نتایج سوء، بهترین عامل بازدارنده از ارتکاب آن عمل است. به عبارتی، تشویق و شرم‌تنبیه، باید مربّی فرد باشند و این یعنی بها دادن به عزت و کرامت انسانی (کبیری و معلمی، ۱۳۸۸).

درباره‌ی موضوعات کم‌بسامد نیز می‌توان گفت که بسامد کم این طرح‌واره‌های موضوعی، با اهمیت پایین موضوعات اصلی مطابقت دارد؛ به عنوان مثال، مسئله‌ی انذار در طبقه‌بندی موضوعی، در گروه موارد کم‌بسامد قرار گرفته است؛ اما اهمیت مسئله‌ی انذار و تبشیر در امور تربیتی، به شکل عام و در قرآن کریم، به شکل خاص بر کسی پوشیده نیست. در قرآن کریم، تشویق و تهدید در بسیاری از موارد در کنار هم قرار دارند. تشویق در کنار تهدید، یکی از شیوه‌های تربیتی قرآن کریم است (قرائتی، ۱۳۸۳، ص ۳۹۲) گاهی ابتدا مسئله‌ی تشویق برجسته شده و پس از آن تنبیه مطرح گردیده است و گاهی به تناسب آیات و فضای سخن، مسئله به عکس طرح شده است. تشویق نیکوکاران به دنبال تهدید بدکاران، یک اصل تربیتی دانسته است. در واقع می‌توان گفت که ارشاد و تربیت، بر دو پایه‌ی بیم و امید و کیفر و پاداش استوار است (همان، ص ۲۶۱). در حقیقت، جایگاه تشویق در نظام تربیتی اسلام، والاتر و از اهمیت بیشتری برخوردار است. در کار تربیتی اسلامی، تشویق باید بیش از تنبیه و مجازات باشد (همان، ص ۲۰۴).

نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از بررسی کلام وحی که مجموعاً شامل ۶۲۳۶ آیه می‌شوند، از لحاظ نوع و فراوانی کاربرد طرح‌واره‌های تصویری نشان داد که در ۲۲۸۰ مورد، از طرح‌واره‌های تصویری در رمزگشایی معنایی استفاده شده است. به واسطه‌ی این رقم، آمار ۳۶/۵ درصد که به‌طور متوسط حاکی از آن است که در هر سه آیه یک طرح‌واره به کار رفته است، همچنین با توجه به نقشی که هر یک از این طرح‌واره‌ها در مفهوم‌سازی دارند، می‌توان به‌طور مسلم پاسخ مثبتی به پرسش اول این پژوهش داد. بی‌شک، با این حجم کاربرد طرح‌واره‌های تصویری و تناظری که با مضمون معنایی و موضوعی هر آیه داشتند، کاربست آنها در

رمزگشایی معنایی قرآن، امری مسلم است.

در پاسخ به پرسش دوم نیز، همان‌گونه که از بررسی کمی داده‌ها و طبقه‌بندی آنها برآمد، از تعداد ۲۲۸۰ طرح‌واره‌ی تصویری، به ترتیب طرح‌واره‌ی حرکتی با ۱۳۱۱ مورد معادل ۷۵/۵ درصد، طرح‌واره‌ی حجمی با ۷۳۲ مورد معادل ۰/۳۲ درصد و طرح‌واره‌ی قدرتی با ۲۳۷ مورد معادل ۱۰/۵ درصد، بیشترین بسامد را داشته‌اند؛ بنابراین، می‌توان گفت نزدیک به نیمی از رسالت مفهوم‌سازی، از طریق طرح‌واره‌های تصویری، با طرح‌واره‌ی حرکتی انجام شده و نیم دیگری نیز از طریق طرح‌واره‌ی حجمی و طرح‌واره‌ی قدرتی مفهوم‌سازی شده‌اند.

در بررسی موضوعاتی که طرح‌واره‌ها در مفهوم‌سازی آنها ایفای نقش کردند، با بررسی نتایج آنچه به‌وضوح مشهود است، نخستین کاربست طرح‌واره‌ها در زمینه‌ی توصیف است. با کنار گذاشتن این مورد و تحلیل سایر موضوعاتی که با آموزه‌های تربیتی متعالی قرآن در ارتباط هستند، سه گروه موضوع شناسایی شد. طبقه‌بندی‌ها بر اساس بسامد وقوع انجام شده‌اند. بدین صورت که موضوعاتی که فراوانی کاربرد طرح‌واره در مفهوم‌سازی آنها، بیشتر بوده است، به عنوان موضوعات حائز بالاترین اهمیت و در گروه درجه یک تقسیم‌بندی شده‌اند. به همین ترتیب نیز گروه درجه دوم و سوم نیز شناسایی شده‌اند. پربسامدترین موضوعات که بیشترین فراوانی را، در زمینه رمزگشایی معنایی از طریق مفهوم‌سازی، با کاربرد طرح‌واره‌های تصویری بر اساس نظریه مارک جانسون داشتند؛ عبارتند از: معاد، نبوت، وحی، بهشت، جهنم و پیروی. بر اساس آموزه‌های اسلامی، این مفاهیم در اولویت مفاهیم تربیتی که می‌بایست در بستر دین مبین اسلام به مسلمانان آموزش داده و منتقل شود، وجود دارند. لذا با ظرافت، بیشترین طرح‌واره‌ها جهت انتقال این مفاهیم به کار رفته‌اند. همان‌گونه که از نتیجه‌ی بررسی‌ها برمی‌آید، در طرح‌واره‌های تصویری نوع حرکتی، بیشتر موضوعاتی مفهوم‌سازی شده‌اند که به‌نوعی تداعی‌گر نوعی حرکت و طی مسیر هستند؛ مانند وحی که از سرچشمه‌ی درگاه الهی آغاز و با طی مسیری به بشریت رسیده است. موضوع دیگر، نبوت است که اغلب با «جاء» و «رسلنا» و این‌گونه افعال، از آمدن یا فرستاده شدن رسولی از جانب خدا به سوی مردم نشان دارد. موضوع مهم دیگری که با مفهوم حرکت همراه است و سهم قابل‌توجهی از طرح‌واره‌های حرکتی را از آن خود کرده، مربوط به هدایت و پیروی است، تبعیت کردن در مفهوم «به دنبال کسی و در مسیر وی گام برداشتن». این مفهوم هم در برابر تبعیت از حق، رسول، راستی و درستی و هم درباره‌ی شیطان، طاغوت و راه نادرستی به کار رفته است؛ بنابراین، کاملاً مشهود است که سهم بیشتر طرح‌واره حرکتی با موضوعاتی که ماهیتاً می‌بایست از طریق طی مسیر مفهوم‌سازی شوند، کاملاً هم‌پوشانی دارند.

بر اساس تفاسیر موجود در زمینه رمزگشایی کلام وحی، مقایسه‌ی تنها چند مثال با این نظریه، به‌وضوح کاربست علمی آن را نشان می‌دهد. تمامی مطالعات، پژوهش‌ها و تفسیر تلاشی است ناچیز به‌منظور درک این معجزه‌ی تکرارناپذیر؛ به‌عنوان‌مثال، خداوند تعالی در آیه‌ای با عنوان «كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»؛ چگونه خدا را منکرید با آنکه مردگانی بودید و شما را زنده کرد؛ باز شما را می‌میراند [و] باز زنده می‌کند [و] آنگاه به سوی او بازگردانده می‌شوید (بقره، ۲۸)، به موضوع زندگی پس از مرگ و مفهوم معاد اشاره می‌فرماید؛ اما در آیه‌ی شریفه‌ی «يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ

وَ يُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَ كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ»؛ (روم، ۱۹) زنده را از مرده بیرون می‌آورد و مرده را از زنده بیرون می‌آورد و زمین را پس از مرگش، زنده می‌سازد و بدین گونه [از گورها] بیرون آورده می‌شوید، با کاربرد طرح‌واره‌ی حجمی، این مفهوم‌سازی انجام می‌شود. بی‌شک، با کاربرد این طرح‌واره، توان منظوری این آیه که خروج از کالبدی که در این دنیا وجود دارد و ورود به دنیایی دیگر و یا خروج از دنیای ازلی و ورود به این دنیا را، به‌طور کامل، به مخاطب منتقل می‌کند. نکته‌ای که در تفاسیر گوناگون از جمله تفسیر ابن‌کثیر و القرطبی و البغوی و الشوکانی، همسو است.

همان‌گونه که از نتایج این پژوهش برمی‌آید، نقش مطالعات زبان‌شناختی نوین در تبیین هر چه بیشتر موازین علمی و به‌روزی که در کلام وحی رعایت شده‌اند، دارد. هرچند که درک این معجزه‌ی لایتناهی خارج از توان و ظرفیت بشری است؛ اما تلاش در راه مطالعات این‌چنینی که علاوه بر غنای ذخیره‌ی مطالعات زبان‌شناختی در حوزه‌های متنوع، به منظور فهم آیات آسمانی و آموزش و انتقال آموزه‌های والای آنها به نسلی که به عللی چون تفاوت در دین، زبان، جغرافیا، سن و... با متن اصلی قرآن ناآشناست، کمک شایانی می‌کند.

منابع و مأخذ

- قرآن مجید؛ ترجمه‌ی محمد مهدی الهی قمشه‌ای؛ تهران، اسوه، ۱۳۲۳ ش.
- آریان‌فر، سیمین؛ «بررسی شماری از ضرب‌المثل‌های زبان فارسی بر اساس طرح‌واره‌های تصویری در چارچوب نظریه‌ی معنی‌شناسی شناختی»؛ پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، رشته‌ی زبان‌شناسی همگانی، دانشگاه الزهراء، ۱۳۸۵ ش.
- ایشانی، طاهره؛ نعمتی قزوینی، معصومه؛ «بررسی انسجام و پیوستگی در سوره‌ی صف با رویکرد زبان‌شناسی نقش‌گرا»؛ فصلنامه‌ی انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی، شماره‌ی ۲۷، ۱۳۹۲ ش.
- باقری خلیلی، علی‌اکبر؛ محرابی کاله، منیره؛ «طرح‌واره‌ی چرخشی در غزلیات سعدی و حافظ شیرازی»؛ فصلنامه نقد ادبی، سال ششم، شماره‌ی ۲۳، ۱۳۹۲ ش.
- پور ابراهیم، شیرین؛ «بررسی زبان‌شناختی استعاره در قرآن: رویکرد نظریه معاصر استعاره (چارچوب شناختی)»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۸ ش.
- جلالیان، سارا؛ «بررسی برخی طرح‌واره‌های تصویری داستان سیاوش شاهنامه بر اساس نظریه‌ی جانسون»؛ پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۹۴ ش.
- خسروی‌پور، سهیل؛ «علوم‌شناختی چیست»، [Hatt:shenaxt.com/article/cognitive-science/58](http://shenaxt.com/article/cognitive-science/58)
- خوش‌زبان، نیلوفر؛ «بررسی استعاره‌های حیوانات در اصطلاحات زبان فارسی، رویکردی شناختی»؛ پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان‌شناسی همگانی، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۹۰ ش.
- رستمیان، مرضیه؛ طباطبایی، سید کاظم؛ «بررسی تطبیقی بافت موقعیت (برون زبانی) از دیدگاه فرث، هایمز و لوئیس با سیاق حالیه»؛ دوفصلنامه‌ی تخصصی پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآن کریم، سال دوم، شماره‌ی ۴، ۱۳۹۰.
- روشن، بلقیس؛ یوسفی‌راد، فاطمه؛ شعبانیان، فاطمه؛ «مبنای طرح‌واره‌ای استعاره‌های موجود در ضرب‌المثل‌های شرق گیلان»؛ زبان‌شناخت، سال چهارم، شماره‌ی ۲، ۱۳۹۲ ش.
- راسخ مهند، محمد؛ درآمدی بر زبان‌شناسی شناختی، نظریه‌ها و مفاهیم؛ چاپ چهارم، تهران، سمت، ۱۳۹۲ ش.
- فاکر میبیدی، محمد؛ «سیاق و تفسیر قرآن»؛ قبسات، سال سیزدهم، شماره‌ی ۵۰، ۱۳۸۷ ش.
- قائمی‌نیا، علیرضا؛ «نقد تاریخت قرآن»؛ مطالعات تفسیری، شماره ۶، ۱۳۹۰ ش.
- قرائتی، محسن؛ تفسیر نور، چاپ یازدهم، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۳ ش.
- لوریا، الکساندر؛ زبان و شناخت؛ ترجمه‌ی حبیب‌الله قاسم‌زاده؛ تهران، فرهنگان، ۱۳۷۶ ش.
- صفوی، کوروش؛ درآمدی بر معنی‌شناسی؛ چاپ دوم، تهران، سوره مهر، ۱۳۸۳ ش.
- طباطبایی، سید محمدحسین؛ تفسیر المیزان، تهران، رجا، ۱۳۶۷ ش.
- کبیری، زینب؛ معلمی، حسن؛ «مبانی و شیوه‌های تربیت اخلاقی در قرآن کریم از دیدگاه علامه طباطبایی»، سامانه نشریات موسسه‌ی آموزشی و پژوهشی امام خمینی^(۵) <http://marefateakhlagi.nashriyat.ir/node/23>
- محمدی آسیابادی، علی؛ صادقی، اسماعیل؛ طاهری، معصومه؛ «طرح‌واره‌ی جمعی و کاربرد آن در

- بیان تجارب عرفانی»، پژوهش‌های ادب عرفانی (گوهر گویا)، سال ششم، شماره ۲، پیاپی ۲۲، ۱۳۹۱ ش.
- ویسی، الخاص؛ «بررسی مشکلات معادل‌یابی واژگان قرآنی و مذهبی در زبان انگلیسی»؛ پیک نور، شماره ۳، ۱۳۸۲ ش.
 - هوشنگی، حسین؛ سیفی پرگو، محمود؛ «استعاره‌های مفهومی در قرآن از منظر زبان‌شناسی شناختی»؛ پژوهشنامه علوم و معارف قرآن کریم، شماره ۳، ۱۳۸۸ ش.
 - Evans, Vyvyan and Melanie Green (2006), *Cognitive Linguistics, An Introduction*, Edinburgh, Edinburgh University Press;
 - Johnson, M. (1987). *The body In the Mind. the Bodily Basis of Meaning, Reason and Imagination*, Chicago, Chicago University Press.
 - Loebner, S. (2002). *Understanding Semantics (Understanding Language)*, first edition, Rutledge.
 - Saeed, J.I. (2013). *Semantics*, Oxford, Blackwell.
 - Talmy, Leonard (2000). *Towards a Cognitive Semantics*, London, Cambridge.

